

реведення освіти з кількісно високих показників (наприклад: кількість випускників шкіл, вищих навчальних закладів) до якісно нових (кількість працевлаштованих студентів, можливість працювати за кордоном за вітчизняними дипломами тощо).

Виходячи з проведеного аналітичного дослідження стаття 48 Конституції та ряд інших не виконуються, що говорить про передчасне декларування забезпечення базових передумов досягнення високого рівня життя населення. Основна увага сьогодні приділяється дотриманню мінімальних соціальних державних гарантій, що є недостатньою умовою не тільки економічного розвитку, а й ефективного функціонування системи фінансового забезпечення рівня життя населення. Зрозуміло, що розвиток суспільства не можливий поки не будуть задоволені мінімальні потреби в одязі, житлі, харчуванні, мінімальні культурні та соціальні, потреби в процесі відтворення трудових ресурсів.

Тобто основні соціальні передумови розвитку передбачені, однак фінансове забезпечення вказаного не дозволяє підвищувати рівень життя населення. Низький рівень життя зумовлюється і тим, що тільки у двох статтях (46 та 48) Конституції України згадується рівень життя населення [4]: «...Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» (ст. 46); «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (ст. 48).

## Висновки

Отже, принципи глобального розподілу багатства країни є компетенцією її економічного устрою, а не соціальної політики. У нинішніх умовах необґрунтованою є спроба досягти прийнятнього рівня життя всього населення, не змінюючи принципи доступу різних соціальних груп до джерел благ. Рівень життя населення є інтегральним показником рівня соціального розвитку держави. Його динаміка відображає не лише вектор соціального розвитку держави й ефективність фінансово-економічної політики, але і якісні характеристики поточного соціально-економічного положення у системі фінансового забезпечення рівня життя населення з метою зменшення диференціації доходів громадян, зокрема їх збільшення у низько дохідних групах.

## Література

1. Руссо Ж.Ж. О причинах неравенства // Антология мировой философии. В 4 т. – М., 1970 – Т. 2. – С. 560–567.
2. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. В 2 т. – М., 1992. – Т. 2. Гл. 37.
3. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л.М. Черненко. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.: іл. – Бібліогр.: с. 417–426.
4. Конституція України, Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР (нова редакція) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Джерело доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96
5. Блауг М. 100 великих економістів после Кейнса / Пер. с англ. Блауг М. – М.: Экономическая школа. – 2008. – 384 с.

Н.В. УШЕНКО,  
д.е.н., професор, Бердянський університет менеджменту і бізнесу

# Теоретичні концепції категорії «людський капітал»

У статті висвітлено підходи до трактування категорії «людський капітал» у контексті його економічної природи.

**Ключові слова:** капітал, людський капітал, робоча сила, людський потенціал, вартість, освіта, інвестування, економічне зростання.

В статье раскрыты подходы к трактовке категории «человеческий капитал» в контексте его экономической природы.

**Ключевые слова:** капитал, человеческий капитал, рабочая сила, человеческий потенциал, стоимость, образование, инвестирование, экономический рост.

The article deals with the methods of «human capital» interpretation category in the context of its economical nature.

**Keywords:** capital, human capital, labor, human potential, cost, education, investment, economic growth.

**Постановка проблеми.** Розвиток людини, по своїй суті, визначає те, що дає змогу людям вести життя, на яке вони заслу-

говують і яке дає їм можливість реалізувати свій потенціал як людської істоти. Надаючи важливість розв'язання цієї проблеми, світова громадськість в особі ООН у 2000 році визначила у Декларації Тисячоліття ключові цілі та завдання людського розвитку до 2015 року, що стали відомі як Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ). ЦРТ – це глобальні цілі розвитку, що були вироблені та погоджені в результаті проведення міжнародних конференцій та світових самітів протягом 90-х років. Орієнтири розвитку країн на перспективу узагальнені та кількісно вимірювані. Всього 8 цілей, 18 завдань та більше 40 показників. ЦРТ для України є довгостроковим програмним документом, який містить основні індикатори людського розвитку та сталого розвитку до 2015 року, узгоджені з прогностичними макроекономічними показниками [18, с. 2].

Виходячи з характерних особливостей світових тенденцій сучасного економічного розвитку, і насамперед тенденцій світової глобалізації, Україна як молода демократична держава задіяна в цих змінах, формує нову продуктивну економіку, яка базу-

## СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

ється на інформаційному та технологічному прогресі, а також високоефективному людському потенціалі.

Теорія нової продуктивної економіки не відкидає ринкових відносин, а передбачає та обґрунтовує їх розвиток, де під впливом ринкових важелів робоча сила набуває форму людського капіталу. Людський капітал в ринковому середовищі функціонує як активний чинник продуктивності економічних відносин. Дослідження людського капіталу набуває нового значення та змісту, що надає цій проблематиці своєчасну актуальність і практичне значення.

Теорія людського капіталу – це новий аспект наукового пошуку, тому є доцільним визначення теоретичної концепції переходу наукових поглядів від категорії людського фактору, як активного чинника суспільного відтворення, до сутності його економічної природи в системі відтворення економіки ринкової моделі. Такий підхід дає підстави вважати, що теорія людського капіталу та концепція його відтворення – новий науковий напрям в сучасній економічній теорії. Це означає, що сучасний людський капітал доцільно розглядати не ізольовано як певний ресурс, а в контексті системи капіталістичних відносин і загальної теорії капіталу, де гроші являються початковою формою прояву капіталу.

**Аналіз досліджень та публікацій з проблеми** свідчить, що питання теорії людського капіталу привертало певну увагу з давніх часів, що проявилось в обґрунтуванні різних концепцій людського капіталу.

Теорія людського капіталу започаткована у 50–60-х роках ХХ століття в США зарубіжними вченими Т. Шульцом, Г. Беккером, Х. Боуеном, Ф. Махлупом, Дж. Мінцером, Й. Бен-Поретом, М. Блаугом, Е. Лезером, Р. Лейардом, Дж. Псахаропулосом, Ш. Розеном, Ф. Уелчом. Вона набула особливої популярності на Заході, і її розробники – Т. Шульц та Г. Беккер – були представлені до Нобелівської премії з економіки. Хоча теорія і не була прийнята як досконала, але вона весь час залишається провідною в цій сфері. Основним положенням вказаної теорії стало твердження, що особливою формою людського капіталу виступають індивідуальні характеристики людини, розвиток її здібностей, набуття знань та навичок. Їх використання у процесі праці сприяють збільшенню прибутків. Теорія людського капіталу також запропонувала пояснення внеску освіти в економічне зростання, визначення попиту на освітні та медичні послуги, впливу вікової динаміки, заробітків, гендерних відмінностей в оплаті праці.

Значний внесок у розробку теорії людського капіталу здійснили зарубіжні вчені О. Добринін, Г. Аширова, С. Дятлов, М. Іванов, В. Іноземцев, Р. Капелюшников, В. Марцинкевич, К. Циренова та ін. Із вітчизняних вчених вищезазначеній проблематиці приділяють увагу В. Антонюк, Д. Богиня, І. Бондар, О. Бородіна, В. Близнюк, С. Вовканич, Н. Гавкалова, О. Грішнова, Н. Голікова, М. Долішній, І. Журавльова, Т. Заяць, І. Каленюк, А. Колот, А. Кудлай, В. Лич, Л. Лісогор, Н. Маркова, Н. Марущак, Л. Михайлова, В. Мортіков, Г. Назарова, В. Онікієнко, І. Петрова, Л. Семів, Л. Тертична, Л. Шаульська, А. Чухно.

**Мета статті** – визначити підходи до трактування категорії «людський капітал» у контексті його економічної природи.

**Виклад основного матеріалу.** Уже у другій половині ХХ ст. теорія людського капіталу стала зримим досягненням західної економічної теорії, перш за все економіки освіти і праці. Симптоматичним є твердження одного з видатних теоретиків людського капіталу Л. Туроу: «Концепція людського капіталу відіграє центральну роль в сучасному економічному аналізі». А.М. Боуман назвала відкриття людського капіталу «революцією в економічній думці» [16, с.116].

Людський капітал як економічна категорія розкривається в повній мірі при дотриманні необхідних умов. Серед них – наукова методологія аналізу цього складного явища. Лише при такому підході вдається уникнути поверхневої характеристики поняття «людський капітал» і збагнути, чому саме в ньому знайшли дзеркальне відображення кардинальні зміни в виробничих відносинах, котрі відбулися у ХХ ст. у розвинутих країнах світу.

Сьогодні рельєфно виділяють два методологічних підходи до проблеми, обумовлених двома головними напрямками економічної теорії: неокласичним та марксистським. При цьому важливо не піддатися кон'юнктурній критиці марксизму. Саме такий підхід орієнтує дослідника на виявлення глибинних економічних сутностей, що часто завуальовані зовнішніми факторами.

Ще у XVII ст. У.Петті висунув ідею першочергової цінності трудових навичок населення в національному багатстві країни [15].

А. Сміт надавав особливого значення інвестиціям у продуктивні здібності людини. Він вважав, що майстерність і знання людей є належними до основного капіталу. При цьому підкреслюючи, що людський капітал, набутий завдяки знанням і майстерності, шляхом інвестицій в нього набуває форму основного капіталу як елемента виробництва, що «приносить дохід або прибуток, не вступаючи в обіг або не змінюючи власника» [17, с. 311]. Вчений вважав, що «...навчання завжди вимагає певних витрат, які являються основним капіталом, що реалізується в його особистості» [17, с. 311–312].

К. Маркс, досліджуючи процес виробництва капіталу, наголошував, що кожен новий капітал при своїй першій появі на сцені, тобто на товарному ринку, ринку праці або фінансовому ринку, незмінно проявляється у формі грошей, які шляхом певних процесів мають перетворитися в капітал [9, с. 157].

Постановка питання про розгляд людського капіталу в контексті його економічної природи дозволяє розглядати цю категорію з позиції теорії капіталу. Капітал за К.Марксом – це вартість, яка приносить додаткову вартість [9, с. 166]. У ширшому розумінні капітал визначається як цінність, що приносить потік доходу. С. Мочерний розглядає капітал як сукупність виробничих відносин капіталістичного способу виробництва, за яких засоби праці, певні матеріальні блага, гроші, об'єкти інтелектуальної власності та різні види цінних паперів тощо є знаряддям експлуатації, привласнення частини неоплаченої праці [5, с. 719].

Найбільш повну аналогію між працею і капіталом провів А. Маршалл [11].

До наукового обігу категорію «людський капітал» у середині ХХ ст. ввів Т. Шульц. У його трактуванні людський капітал зводиться до розвитку знань і здібностей, які людям надають

шкільна освіта, навчання на робочому місці, зміцнення здоров'я, зростаючий запас економічної інформації [23].

Отже відповідно було визначено й економічну роль освіти, науки, охорони здоров'я, які до того трактувалися виключно як галузі, що споживають, але не виробляють. Загалом, теорія людського капіталу сприяла загальній тенденції зміни ставлення до освіти, культури та інших галузей соціальної сфери, зокрема, з погляду їх ресурсного забезпечення. Освіту почали розглядати як пріоритетний чинник економічного зростання та відповідно як фактор підвищення продуктивності економіки. Цьому передувало визначення того факту, що освічена людина оперативніше та якісніше виконує роботу певної кваліфікації.

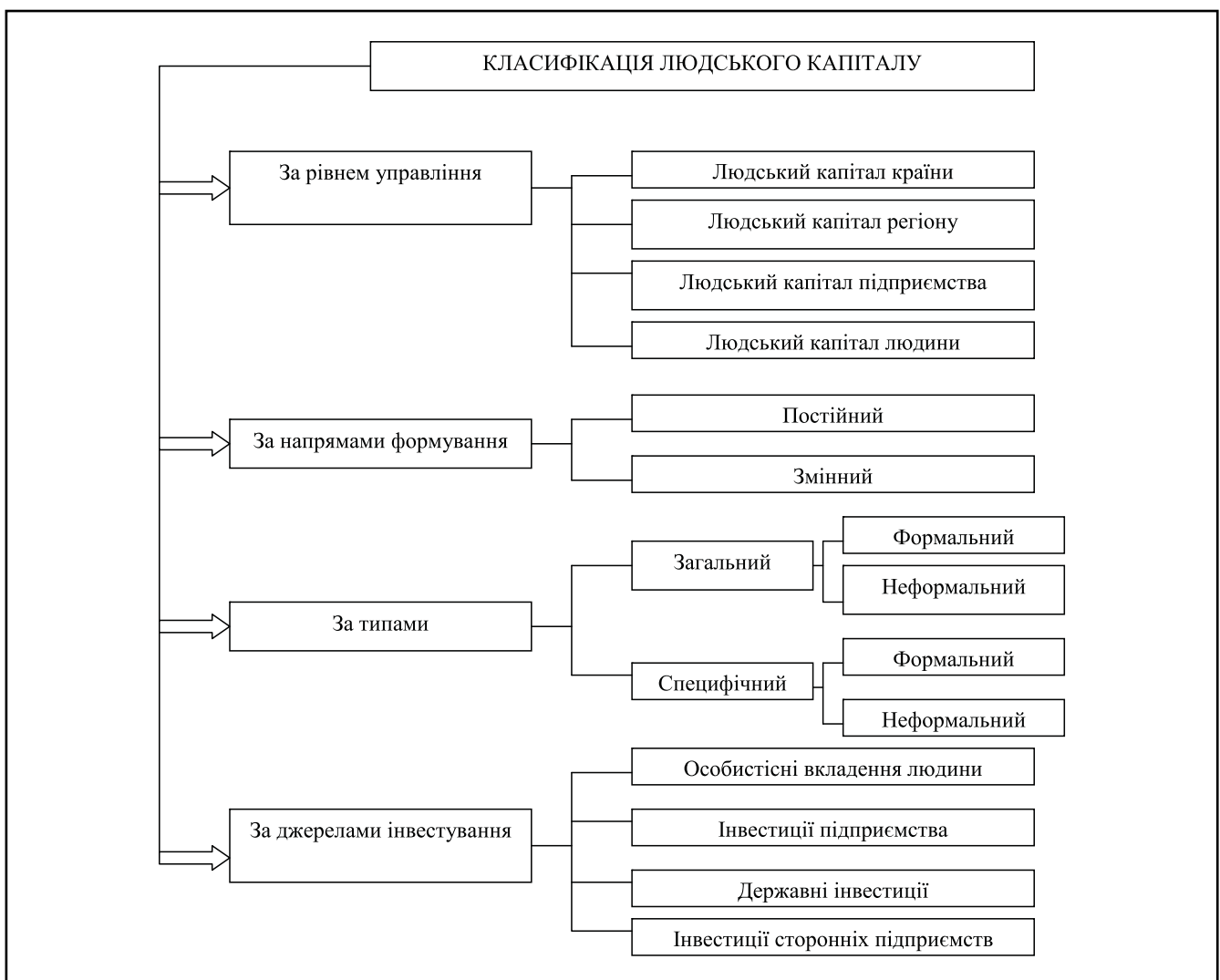
Автор концепції «всеосяжного капіталу» І. Фішер стверджував, що капіталом є все, що здатне протягом певного часу приносити дохід, тому людина, як і інші корисні матеріальні об'єкти, входить до складу капіталу [21, с. 51–52]. Дж. Міль вважав, що «сама людська особа... не є капіталом. Людина є метою, заради якої існує багатство. Але набуті нею здібності, що виступають тільки як засіб і реалізуються тільки через працю, на всіх підставах можна віднести до категорії капіталу» [22, с. 47].

С. Фішер, Р. Дорнбуш, К. Шмалензі насамперед відносять до людського капіталу природжені здібності і талант людини, а потім її освіту і набуту кваліфікацію [19]. Л. Туроу включає в людський капітал виробничі здібності, обдарування і знання, повагу до політичної і соціальної стабільності [24, с. 15].

Автори концепції «виробництва людського капіталу» трактують його як запас, що виробляє трудові послуги у стандартних одиницях виміру та складається з якостей та здібностей людини, що беруть участь у виробництві самого людського капіталу, та тієї частини людського капіталу, послуги якої пропонуються на ринку працевлаштування і яка є вкладенням у виробництво інших предметів та послуг [20, с. 353–354].

Р. Капелюшников досліджує людський капітал як «запас знань, здібностей і мотивацій, що є у кожного, які складають капітал, оскільки формування їх потребує відволікання коштів за рахунок поточного споживання, але при цьому вони стають джерелом підвищення продуктивності і заробітків у майбутньому» [6, с. 4].

Аналогічно О. Грішнова, Л. Тертична визначають людський капітал як «економічну категорію, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних



**Класифікаційні групи людського капіталу**

Джерело: [18, с. 14].

## СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу» [4, с. 34].

В. Близнюк характеризує його як «систему характеристик, які визначають здатність людини до творчої праці з метою створення товару, послуг, доданої вартості» [1, с. 67]. Таке визначення уособлює людський капітал в якості фактору економічного розвитку підприємства та національної економіки.

М. Критський вважає, що вищезазначена категорія виступає як загальна конкретна форма життєдіяльності, що асимілює наведені форми і є підсумком історичного руху людського суспільства до його сучасного стану [7]. Тому його думка суттєво відрізняється від попередніх, бо розглядає людський капітал в якості узагальненої, інтегрованої економічної сили суспільного прогресу.

Н.Л. Гавкалова виділяє декілька класифікаційних ознак людського капіталу, напрями формування та типи й джерела інвестування (див. рис.).

За рівнем управління людський капітал можна поділити на людський капітал країни, регіону, окремого господарчого суб'єкта, людини. Звичайно, точно оцінити його навіть на індивідуальному рівні неможливо, а тим більше – на мікро- чи макроекономічному рівні. Будь-які оцінки певною мірою узагальнені, приблизні, неповні. Однак і такі неповні кількісні оцінки можуть дати конкретну характеристику тенденцій зміни кількісних і якісних параметрів людського капіталу, що має велике значення для формування соціально-економічної політики управління на відповідному рівні, особливо корпоративному. За напрямами формування людський капітал буває: постійний – це накопичений рівень загальних знань, здоров'я, мотивацій протягом всього періоду життя людини, а змінний – варіюється в залежності від роду діяльності, кваліфікації, місця проживання особистості. Постійний людський капітал започатковується з дитинства окремої особистості та включає всі ті моральні й ціннісні настанови, правила поведінки, що орієнтують людину протягом усього її життя, а також на відміну від змінного є сталим компонентом. Людське життя характеризується зміною з віком основних норм та правил життя, що обумовлюється набуттям досвіду, професіоналізму й т. ін., тобто людині притаманно періодично переглядати своє місце в суспільстві. З огляду на це дещо трансформуються й моделі поведінки, котрі характеризуються змінним людським капіталом [13].

За типами розмежують загальний і специфічний людський капітал. Загальний поділяється на формальний (загальна й шкільна освіта) і неформальний (соціалізації людини в суспільстві). Шкільна освіта закладає підвалини для розвитку особистості. На цьому етапі стає очевидним схильність дитини до сприйняття нових знань та вмій, проявляються її основні здібності. У віці, коли людина отримує середню освіту, проходить її становлення як особистості, формуються певні якості, які в подальшому визначають її професійний вибір. Соціалізація людини є постійним процесом життєдіяльності особистості. Це об-

умовлюється тим, що, незважаючи на більш-менш постійну приналежність до певної соціальної групи, людина адаптується до умов нових груп, в середовищі яких проходить її діяльність. Так, за теорією А. Маслоу, причетність до будь-якої спільноти є мотивуючим стимулом для людини, тому сам процес адаптації є важливим з точки зору розвитку людського капіталу та інвестування в нього. Специфічний людський капітал також включає формальний (фахова вища освіта, підвищення кваліфікації) й неформальний (досвід, отриманий в процесі соціалізації й професійної діяльності) людський капітал. Отримання професійно-технічної та вищої освіти сприяє підготовці висококваліфікованих працівників, підвищенню продуктивності праці, наповненню її змістовності. Здебільшого персонал з високим рівнем підготовки здатен до інтелектуальної праці, яка потребує нестандартного підходу до вирішення поставлених завдань та прийняття рішень на рівні корпоративного управління [8].

За джерелами інвестування розрізняють людський капітал, що сформований за рахунок особистісних вкладень людини в здоров'я, освіту, трудову мобільність, інвестицій підприємства у підвищення професійно-кваліфікаційного рівня людського капіталу й державних асигнувань у вигляді надання освітніх послуг, послуг у галузі охорони здоров'я, а також вкладень сторонніх заінтересованих суб'єктів господарювання.

Для створення людського капіталу необхідні вчителі, підручники, посібники, бібліотеки, бази даних і час для навчання. Інколи студентів (у широкому розумінні цього поняття – людей, що навчаються) розглядають як свого роду працівників, які займаються виробництвом людського капіталу, котрий буде використовуватися в майбутньому.

Отже, основними характеристиками, за якими людський капітал є різновидом капіталу в сучасному його розумінні, Н. Гавкалова вважає такі [13, с. 15–16]: розширює можливості суспільства виробляти нові товари та послуги; є результатом виробничого процесу; здатний приносити дохід упродовж певного проміжку часу.

У зв'язку з цим знос і амортизація людського капіталу (накопиченого науково-освітнього потенціалу) суттєво відрізняються від зносу й амортизації матеріально-речових ресурсів. На початковому етапі функціонування людського капіталу за рахунок поступового досягнення фізичної зрілості та накопичення виробничого досвіду економічна цінність запасу знань, здібностей і трудових навиків не зменшується, як це відбувається з фізичним капіталом, а, навпаки, зростає. Як було відмічено раніше, процес знецінення людського капіталу відбувається з протилежним знаком. У часі спостерігається підвищення цінності інтелектуального капіталу. Накопичення такого активу людського капіталу, як виробничий досвід, триває безупинно.

За К. Марксом, на ринку праці власник робочої сили пропонує свою здатність до праці як товар, вартість якого визначає оплата праці [9, с. 178]. Включення працездатної людини в працездатному віці в економічну діяльність в ринкових умовах опосередковується нагромадженням знань, вмій, професійних навичок і інтелектуальних здібностей, що згідно з цілями тисячо-

ліття ООН має супроводжувати людину протягом всього трудового життя. А приймаючи рішення щодо вибору професії, людина може суттєво вплинути на розмір своїх майбутніх доходів.

Дж. Міль вважав, що сама людина не є капіталом, а набуті нею здібності реалізуються тільки через працю [12]. К. Маркс доводив, що «повинні проводити таку відмінність: робоча сила в руках робітника є товаром, а не капіталом... Як капітал вона функціонує після продажу, в руках капіталіста, під час самого процесу виробництва» [10, с. 428].

Таким чином, перетворення робочої сили в людський капітал відбувається у фазі обігу, тобто через ринок праці і включення цього капіталу в процес виробництва. Фаза обігу через ринок праці людського потенціалу визначає його капіталізацію, тобто вартісну сутність людського капіталу в контексті його економічної природи. Це дає підстави співставляти перетворення робочої сили в людський капітал за формами товарного обігу, тобто перетворення товару (робочої сили) в гроші, і зворотне перетворення грошей (людський капітал) в товар і далі в гроші.

Таким чином, першопочаткова профінансована вартість робочої сили не тільки зберігається в процесі обігу, але змінює свою форму ресурсу на капітал, відтворює в процесі праці свою і додаткову вартість людського капіталу. Економічна особливість цього процесу полягає у тому, що відтворена частка людського капіталу та його додаткова вартість в умовах капіталістичних відносин створена вартість разом з доданою є власністю роботодавця як власника засобів виробництва. Тільки на стадії перерозподілу відбуваються компенсаторні процеси щодо людського капіталу.

Людський капітал як джерело економічного зростання розглядає О. Бородіна, наголошуючи, що людський капітал як продукт виробництва являє собою знання і трудові навички, набуті людиною в процесі навчання та трудової діяльності. Він, як і будь-який інший вид капіталу, має здатність нагромаджуватися. Нагромадження людського капіталу починається зі шкільного віку і продовжується до закінчення ВНЗ, на курсах перекваліфікації та підвищення кваліфікації. Як правило, період вкладень у людський капітал є значно довшим, ніж у фізичний. В останнього він становить в середньому 1–5 років, а в такої форми вкладень у людину, як освіта, інвестиційний період може досягати 12–20 років і більше. Для створення людського капіталу необхідні вчителі, підручники, посібники, бібліотеки, бази даних і час для навчання. Інколи студентів (у широкому розумінні – людей, що навчаються) розглядають як свого роду працівників, які займаються виробництвом людського капіталу, що використовуватиметься у майбутньому [2].

Під впливом світової глобалізації економіки та набуття вирішальної ролі знань як фактора інноваційної моделі розвитку категорія «людський капітал» стає більш емним поняттям. Зокрема, відомі вітчизняні вчені С.Й. Вовканич, Л.К. Семів розглядають людський та інтелектуальний капітал у взаємозв'язку із знаннєвомісткою економікою, підкреслюючи, що передавання соціальної спадщини нації наступним поколінням, побудова конвергенції знаннєвомісткої інформаційної економіки, громадського суспіль-

ства і розв'язання інших соціогуманістичних світових проблем відбувається шляхом широкого одухотворення інтелекту та ефективного використання людського капіталу [3, с. 17].

### Висновки

Узагальнюючи різні точки зору на сутність категорії «людський капітал», можна визначити його як системну економічну категорію, яка об'єднує структуру модулів конкретних економічних відносин з приводу людини як носія трудових функцій, знань, економічних інтересів та суспільного відтворення.

Таким чином, теоретичні концепції категорії «людський капітал» головним чином зосереджені на розгляді людського капіталу в контексті сутності його економічної природи, акцентуючи увагу на трансформації з людського потенціалу в людський капітал через обіг фаз відтворення. Інша система поглядів зосереджена на розгляді людського капіталу в контексті фаз суспільного відтворення, приділяючи важливого значення фазі формування людського капіталу як особливої фази суспільного відтворення.

Під впливом загальних процесів глобалізації та інноваційного розвитку економіки поширюється так звана інвестиційна концепція людського капіталу, яка поступово трансформується в концепцію економічного зростання.

### Література

1. Близнюк В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) / В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2005. – №2. – С. 64–78.
2. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О. Бородіна // Економіка України. – 2003. – №7. – С. 48–53.
3. Вовканич С.Й. Теоретико-методологічні основи дослідження людського та інтелектуального капіталу в знаннєвомісткій економіці: концептуалізація понять / С.Й. Вовканич, Л.К. Семів // Регіональна економіка. – 2007. – №4. – С. 7–19.
4. Грішнова О. Економічна природа і значення категорії «людський капітал» / О. Грішнова, Л. Тертична // Україна: аспекти праці. – 2003. – №7. – С. 33–37.
5. Економічна енциклопедія: в 3 т. / [редкол.: ...Мочерний С.В. (відп. ред.) та ін.]. – Тернопіль: «Академія», 2001. – Т. 1. – 2001. – 864 с.
6. Капелюшников Р.И. Концепция человеческого капитала / Р.И. Капелюшников // Критика современной буржуазной политэкономии. – М.: Наука, 1977. – 287 с.
7. Критский М.М. Человеческий капитал / М.М.Критский. – Л.: Изд. ЛГУ, 1991. – 120с.
8. Маркова Н.С. Перспективи розвитку кадрової служби підприємства / Н.С. Маркова, С.О. Садчиков // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Динаміка наукових досліджень 2004» (21–30 жовтня 2004 р.). – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – Т. 47: Економіка підприємства. – С. 53–55.
9. Маркс К. Сочинения / К. Марк, Ф. Энгельс [2-е изд.]. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1975. – Т. 46, ч. 2. – 618 с.
10. Маркс К. Сочинения / К. Марк, Ф. Энгельс [2-е изд.]. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. – Т. 23. – 907 с.

## СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

11. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл; [пер. с англ.]. – М.: Издат. Группа «Прогресс», 1993. – Т. 1. – 1993. – 416 с.
12. Миль Дж. Основы политической экономии / Дж. Миль. – М.: Прогресс, 1980. – Т. 1. – 1980. – 458 с.
13. Назарова Г.В. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств // Г.В. Назарова, Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. – 240 с.
14. Патнэм Р. Процветающая комюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнэм // Международная экономика и международные отношения. – 1995. – №4. – С. 78–80.
15. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М.: Соцэкиздат, 1940. – 320 с.
16. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен. – М.: «Тандем», 1998. – 433 с.
17. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа / А. Смит. – М.: Соцэкиздат, 1962. – 684 с.
18. Україна – Цілі розвитку Тисячоліття 2000+5. – Видавництво «Дія», Київ, 2005. – 44 с.
19. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, К. Шмалензи. – М.: Дело, 1993. – 828 с.
20. Ben-Porath Y. Production of Human Capital and The Life Cycle of Earnings / Y. Ben-Porath // The Journal of Political Economy. – 1967. – August. – P. 13–29.
21. Fisher I. The Natural of Capital and Income. / I. Fisher. – London: Macmillan & Co, 1927. – 157 p.
22. Mill J. Principles of Political Economy / J. Mill– L., 1920. – 235 p.
23. Shultz T. Investment in Human Capital / Theodore W. Schulz. // The American Economic Review. – 1961. – №1(2). – P. 1–17.
24. Thurow L. Investment in Learning. / L. Thurow. – San Francisco, 1978. – 362 p.